

Юрій Мицик

ПИЛЯВЦІ, ЛЬВІВ, ЗАМОСТЯ: ПОДІЇ ПОЧАТКУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ НА СТОРІНКАХ «ВІРШОВАНОЇ ХРОНІКИ»

Одним з найважливіших наративних джерел з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. є анонімна Віршована хроніка, яка була закінчена невідомим автором у 1682 р. «Віршована хроніка» (далі — ВХ) — це умовна назва твору. Значний за обсягом манускрипт (понад 170 арк., понад 300 стор.), який нами було виявлено у відділі рукописів Бібліотеки Польської Академії наук у Кракові ще у 1978 р.¹, не має ані початку, ані кінця. Через це неможливо встановити ні справжню назву хроніки, ні ім'я її творця, навіть її первісний обсяг. Аналізуючи твір, можна твердити що його автор був жителем Поділля, католиком та шляхтичем. В перспективі можна буде встановити навіть його ім'я, оскільки він говорить про себе як активного учасника ряду подій середини — другої половини XVII ст. на території Речі Посполитої, насамперед на Поділлі. Так, при описі подій 1655–1656 р. автор ВХ вказує, що він брав участь у битві під Опочном, воюючи проти шведів під прапорами коронного гетьмана Станіслава Лянцкоронського («у цій битві і [я] сам був з гетьманом»), боронив і Краків від шведів у складі війська Стефана Чарнецького і, що найважливіше, саме він разом із якимсь іншим шляхтичем був посланий Лянцкоронським на переговори з тією частиною війська, яка не захотіла коритися Янові Казимиру і утворила у вересні 1655 р. так звану конфедерацію на чолі з Войцехом Тиравським та Олександром Працьким. Завдяки цим переговорам і тому, що Лянцкоронський, як свідчать дослідження останніх років², сплатив бунтівникам 30 тис. злотих, конфлікт було тимчасово полагоджено. Такого роду свідчення дають надію на встановлення імен цих посланців, а отже й імені автора «Віршованої хроніки».

Уривок, який наводиться нижче, продовжує собою поступову розшифровку та публікацію нами твору. Справа в тому, що значна частина пам'ятки писана досить нерозбірливо, тут є чимало різних дефектів та поправок, а крім того, мова ВХ відрізняється особливою алегоричністю, багатством натяків, архаїзмів або ж діалектизмів, її автор тяжіє до гри слів. Правильне прочитання й розуміння тексту забирає багато часу. На сьогодні нами вже видані частини цієї хроніки з описом самого початку Національно-визвольної війни (1648 р.), Берестецької, Батозької та Дрожипільської битв, подій 1656–1658 рр., поеми про Івана Сірка та полювання на Поділлі, котрі були включені до складу ВХ³. Тут же ми продовжуємо публікувати свідчення анонімного автора про події літа-осені 1648 р., в центрі яких знаходиться Пилявецька битва, облоги українськими повстанцями Львова та Замостя (попередній уривок про події Корсунської битви та одразу після її завершення був нами вже опублікований)⁴.

Загальна історична концепція автора ВХ, його ставлення до національно-визвольного руху українського народу, характерні риси його творчої манери як талановитого поета нами вже були висвітлені раніше⁵, тому тут не будемо на цьому детально запинятися. Нагадаємо тільки, що він описує козаків-повстанців, як слуг диявола, на противагу польським карателям, роблячи незначний виняток хіба що для Івана Сірка та декого з інших козацьких вождів, оскільки вони успішно громили ординців. До кримських же татар та ногайців ставлення однозначно негативне, він називає їх навіть «пекельними вовками». У наведеному нижче уривку є вражаюча сцена полювання Богдана Хмельницького на зайців (поляків) з допомогою псів (козаків) та вовків (татар).

Автор ВХ є глибоко релігійною людиною, ревним католиком, прихильником сумнозвісного князя Яреми Вишневецького, котрий особливо «відзначився» у придушенні Національно-визвольної війни українського народу. Всі важливі сюжети свого твору, він завершує своєрідним рефреном: закликом до Бога помилувати живих і мертвих, невільників, гребців на турецьких галерах, а водночас покарати козаків, яких він називає казуками (тут гра слів: казука в українській мові — це і гадюка, і шкідливе робацтво,

комахи). Хмельницького він звичайно величає Хмелем, алегорично пов'язує це прізвище та прізвисько з рослиною хмелем, у зелені якої ховаються «казуки». При описі Пилявецької битви автор ВХ порівнює козаків-повстанців з гадюкою, котру поляки пригріли за пазухою. Звичайно, головним об'єктом нападок автора були українські повстанці, котрих він трактує як бунтівників та грабіжників, наводить цілі сцени з описами їхніх насильств в дусі пізнішого «Вогнем та мечем» Генріка Сенкевича (арк. 7 зв. — 8).

Попри всю ворожість невідомого автора до українського народу, він навів у своєму творі чимало важливих фактів з історії Національно-визвольної війни, причому (і це особливо цінне!) подає унікальні дані про хід подій на Поділлі, про біографії видатних діячів Української держави — Гетьманщини. ВХ є для нас цінним, навіть унікальним джерелом. Хоча автор добре знав і активно використовував Святе Письмо, хроніки О. Гваньїні та М. Кромера, «Книгу подорожей» паломника на Святу Землю у другій половині XVI ст. князя Миколая Криштофа Радзивіла — «Сирітки» (1549–1616) тощо, в основі його розповіді лежать переважно особисті враження, свідчення очевидців. Автор жив на Поділлі і брав активну участь у каральних операціях польського війська у цьому регіоні, що, безперечно, збагатило його досвідом та знаннями, які він зафіксував на сторінках свого твору. В усякому випадку він, без сумніву, був знайомий з учасниками цих польських військових виправ. І хоча його опис цих подій є досить лаконічним, але у ньому знаходимо ряд оригінальних звісток. Це стосується насамперед Пилявецької битви, облоги Львова (спроба козаків перервати водопостачання обложеним, дії бернадинського ченця — снайпера, вмиле командування обороною Львова комендантом Лонцьким, невдала участь львівського підкоморія Ожги у переговорах з Б. Хмельницьким), облоги Замостя (насамперед опис «змія» — невдалої спроби підпалу замостських укріплень повстанцями). Автор детально виклав виступ війська Речі Посполитої у пилявецький похід, описав і вбрання певних родів війська, тощо. Ця яскрава картина знаходить свій розвиток і в подальшому описі виступу війська Речі Посполитої під Берестечко. Тут бачимо і милування старопольською кіннотою, і глузування над німецькими

найманцями, над т. зв «лужною челяддю», тобто обозниками, фуражирами, тощо (наводяться й образливі їх прізвища та прізвиська), і пихою польських магнатів та шляхти (арк. 4–5). Автор ВХ час від часу застосовує свої улюблені поетичні прийоми, насамперед алегорію та порівняння. Так, топонім Пилявці він всіляко обігрує, пов'язує його з прикметником «плюгавий», і ця ганебна для поляків битва дістає від автора ВХ саркастичну назву Плюгавецької. Так само він пов'язує Пилявці з пилою, якою, за його образним порівнянням, поляки хотіли пиляти голови повстанцям, а мали б рубати; також з м'ячем («ріпка»), яким наче хотіли грати польські жовніри, а не воювати. Взагалі Пилявецька битва та тодішні командувачі армії Речі Посполитої князь Владислав-Домінік Заславський-Острозький, хорунжий коронний Олександр Конецпольський та коронний підчаший Миколай Остророг були традиційним об'єктом насмішок у тогочасній польській публіцистиці через програну битву, але автор ВХ належить до числа особливо дошкульних. Після опису Пилявецької битви він навів стислу сатиричну історію з одним значним паном, хворим на подагру. Останній, коли його покинули слуги, забув про свої хворі ноги і втік, як сарна, у ліс (арк. 7 зв.).

На арк. 3 автор цитує популярну тогочасну приказку («Хміль на сім літ запалив світ»), яку потім знаходимо у поетичних творах Лазаря Барановича. Згадується тут і про іскру, яка цей вогонь запалила. Спадає на думку інше українське прислів'я, яке потім було використано класиками української літератури ХІХ ст.: «Лиха іскра поле спалить і сама згине». Цікава фіксація автором і нового образу в українській фольклористиці: після Пилявецької битви поляка було іронічно прозвано зайцем. До речі, тут, очевидно, маємо відголосок відомої промови Богдана Хмельницького у Переяславі в лютому 1649 р., зверненої до дипломатів Речі Посполитої. Тоді гетьман вказував, що після Пилявецької битви стало ясно, що в польському війську вже не Замойські та Конецпольські (імена великих коронних гетьманів ХVІ–ХVІІ ст., визначних полководців та державних діячів), а «Тхоржевські та Зайончковські», тобто тхори та зайці — символ боягузства. Є й інші образні порівняння, наприклад, образ гармати із роззявленою пащекою. Ця па-

щека загрожує всім, хто потрапить їй на зуб. Пізніше цей образ спливає у Миколи Гоголя, у сцені облоги козаками Тараса Бульби Дубна. Є й звукопис, коли автор хоче передати окремими вигуками та словами гамір військового табору поляків під Пилявцями. Він, між іншим, часом вживає термін «українці» в сучасному розумінні цього слова, хоча паралельно вживається й термін «русь, русини», вживає й українізми, наприклад: «хліб» (chłub), а не як мало б бути «chlieb») (арк. 3). Є й менш вишукані образи. Так, ноги втікаючого з-під Пилявець до Кракова та Варшави шляхтича казали його голові, що вже «близько від нас був гарапник (wbliz hagaru)». Оскільки в польській мові вираз «ро hagarie» означає «кінець», то тут явний натяк на катастрофу, яка могла статися, якби повстанці кинулися у погоню за втікаючим польським військом.

Думаємо, вищенаведеного достатньо, щоб переконати читача у значній цінності ВХ і як історичного джерела, і як літературного твору, і як пам'ятки публіцистики, без котрого нині важко отримати достатньо повне уявлення про тогочасну суспільно-політичну польську думку⁶. Тому звертаємо його увагу безпосередньо на фрагмент пам'ятки, який наводиться нижче і в польському оригіналі, і в нашому перекладі українською. Текст, набраний жирним шрифтом, означає заголовок, який писався на кожній сторінці ВХ угорі.

¹ Бібліотека Польської Академії наук у Кракові. — Відділ рукописів. — № 1275.

² Janas E. Konfederacja wojska koronnego w latach 1661–1663. — Lublin, 1998. — S. 24.

³ Див. наприклад: Мицик Ю. Буремний 1648 рік (добірка неопублікованих джерел) // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військове мистецтво. — К., 1998. — С. 307–311; Його ж. Батозька битва очима автора «Віршованої хроніки» // Пам'ять століть. — 2002. — № 2. — С. 37–49; Його ж. Берестецька битва 1651 року очима її учасників // Пам'ять століть. — 2001. — № 2. — С. 28–69; Його ж. Із рукописної віршованої хроніки другої половини XVII ст. // Київська старовина. — 1993. — № 3. — С. 46–56; Його ж. «Віршована хроніка» про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. // Історичний журнал. — 2004. — № 1–2. — С. 98–110; Його ж. Дрожиписька битва 1655 р. на сторінках Віршованої хроніки // Journal of Ukrainian Studies. Summer-Winter 2004. — V. 29. — № 1–2. — С. 311–334.

⁴Мицик Ю. Буремний 1648 рік. — С. 307–311. Тут опубліковано наш переклад тексту на арк. 1–3 зв.

⁵Мыцык Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. — Днепропетровск, 1985. — С. 55–60; Мицик Ю. «Віршована хроніка» про завершальний етап Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. — С. 98–110.

⁶Дослідження цього пласту історичних джерел, започатковане ще Іваном Франком, останнім часом активізувалось у польській історіографії. Див. наприклад: Arma cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648–1649). — Kraków, 2005.

ВІРШОВАНА ХРОНІКА

// (арк. 3) **Pod czas inter[regnum] r. 1648 po Korsunskiej.**
...Pod (?) ten czas i jeszcze przyjdzie, że będzie i kazukowi,
Zaplaczesz i zajęczysz, co życzysz poganinowi.
A jako zrazu głos się wszczął, iż Chmiel na siem lyth zapaliw swit.
Ta iskra, bądź to mała, jak niefortunne zapaliła,
Iskra od iskry się mnożąc, straszny ogień rozmnożyła,
Który tak wiele gorając lath, ugasnąć nie może.
Ty tylko Sam Stworca nasz, bądź miłościw, o mocny Boże!
A jako sprawiedliwość z pokojem zszedysz się pocałowali,
Iż sprawiedliwości nie masz, stąd nas poodstępywali.
Nie tylko wewnętrzny pokój wesoł, lecz i zwierchni na świećcie,
Gdy strach za strachem z trwogą nam ustawiczną się płecie,
A jak pisze w książce swej Radziwiłł, iż kapłan zachwycony,
Którego napotym słuhał sam mszy z cnot swych pochwalony
W Rzymie przy mszej świętej ledwie słysząc o Polskiej Koronie,
Krzyknął głosem: «O jak Maria Polskę ma w swej obronie!»
Gdy los z dekretu Boskiego za Zygmunta Trzeciego,
Padł zguby pod Guzowem* z rokoszany wojującego
Od poddanych swych wszcząć się miał najpierwszy zguby zadatek,
Na ostatek miał bydz nieszczęsny od pogaństwa upadek.

// (арк. 3 зв.) **Pod czas inter[regnum] r. 1648 po Korsunskiej.**
Porwawszy się z krzesła z patronami padła do nóg Jego,
Ublągała Go (?), co się wskazał z czasu (...) idącego (?).
Podobny był pod czas pierwszej Chocimskiej* wizerunek na niebie,
Jako Marya i Michał święty łechom stał w potrzebie.

Ublągaj że i teraz, ochronicielko, Matko nasza,
By ten dekret nie był stwierdzon zgorz (...) by nam chlyb i kasza.
Uproś zmarłym i zabitym odpoczynek wieczny,
Więzniem z niewoli wyście wygnańcom był skuteczny,
Abyśmy imie tve chwalić mogli w kościołach straconych
Duszom zmarłych przy mszach świętych dać pomoc ciał
wyrzonych (?)

// (арк. 4) **R. 1648. Pod czas interregnum w jesieni Pilawiecka
alias plugawecka.**

Z woli i konsulty Leszczyńskiego*, primasa waznego,
Z Rzeczpospolitą arcybiskupa umowionego,
Idzie wojsko wielkie naprzeciw nieprzyjaciela teo
Regimentarzem podawszy Domin[ika], księcia Ostrowskiego.
Stąd książę Hieraemiej Wisznioweckie, nie mniej w tym żałośny,
Iż stus taki wytrzymaował Chmielów, a nie był miłośny,
Że go, w ten raz na wojnie będąceo, w tym pomieniono,
Bo i Łaszcz dziwny, który zostawał strażnikiem koronnym.
Był partes księcia Ostrowskieo z niektórym obronnym.
Zewsząd się z kwarcianych, powiatowych, pułki walić wszczęli
I pod Konstantynów Stary, zaś pod Pilawce się mieli,
Z staką dumą, jakby to pod Pilawcami grać, bić piłę.
A wygrawszy, tryumphować, wsiadać na grzbiety niemile,
Nie chcąc całe zatracić poddanych, była o tym mowa,
Iż naprzeciw turczyzna dobrze, gdy taka będzie głowa.
Jeśli by też tak hardzi to nie szablą, lecz tempą piłą
Pod Pilawcami pilać karki na ich męki nie miała.
W ten raz immediate Chmiel się przymykał pod Pilawce,
Tamże się kupili wszystkie wojska na Chmiela, już zdrajce.
Książęta świtne, panowie wielmożni, wojewodowie,
Dumni kasztelani, generałowie i starostowie,
Tu jaśnoblysną z proporcami kopijników hussarya,
Tu pancyrnych łśniąca i pozorna kawalerya,
Tu mężny paetyhorzec, wołoska, mułtańska rota*,
Tu z sperska kozubalska z skałkanem jedwabneo drota.
Ów łampartem, tygrysem, ów wilkiem przepasany,
Tu w niedzwidzim straszydło, w różnym kilimie zawołany,

Ow z turecka, z arabska, z magierska, z dziwnym strojem siedzi,
Od złota, srebra, kamieni drogich, nie pytaj więc miedzi.
Od pereł z moskiewska, od koron złotych, frandzeł z niemiecka,
Z włoska, francuska, hispańska, z szwedzka, pruska i wenecka.
Husarz od skrzydeł białych, piór i nożyków białożorowych,
Orłych, rarożych, kit drogich, zorg (?) i piór phaeniksowych.
Ów na koniu dzielnym, bohater, wywiwając się, siedzi,
Drugi zawód odprawując, który rętsky (?) prochem kadzi.
Ten z czerkieska wucmuknawszy się we trzy dzwona łamie,
Pertakor (?) zdaleka kłaniać się, praezetując swej damie.

// (арк. 4 зб.) **Pod czas interregnum roku 1648 Pilawecka albo plugawiecka.**

Ten z krymska, ów z nahajska, błazeń zaś osobnym swym strojem,
Był też i dobry pacholek, co staropolskim krojem
Od rzemyka a żelaza, ale koń dobr i broń niezła.
Bogu pokorny, ludziom mężny, gdyby tych to nie uwiezła.
Ten humorowaty wąsem długim coraz pomrukuje,
Ow z Marsowatą krzywo patrząc, wielkim nosem poswistuje,
Ten dumnie w żywocie macierzyńskim słowy kozaków szuka,
Ow zaś jakoby już tryuphował gębą odętą huka,
Tu idzie rajtaria konna od smelcu żelaza,
Tu się zaś prowadzi inphanteria zołdacką gaza,
Brzucho tłuści, jada ważno, wspaniali obersterowie*,
«Mars, marsz!», idąc, wolają poważni officyerowie,
Kapitani poważni przed szkwadronami, regimentami idą.
A za onymi myśl dobra zołdatów zmieszana z bidą,
Na bębnach łoskot, dryzgot, na fujarach swist, piszek, wrzawa,
Jeden skacze, drugi hasze, tak, owak różna rospawa,
Ten głódny, ów chłodny, dmie w swiszczke, a łyszkę od pasa zrzezał,
Temu szabla, owemu zaś mieszek z kieszeni wybieżał,
Temu suknia zginęła, owemu skrzynia się spadała,
Temu wóz wyrznięty, rząd drogi wzięty, delya* nie cała,
Armata wieksza, mniejsza gębę, jakby zieżć, rodziwiła,
Kto na ząb onej przypadnie, bardzo rzecz niemila,
Pokusy przy śmierci swej tak kładę, że nie obaczy,
Ażby po śmierci, bo huk a szum sam wbliz oczy zamraczy,

Armatny zaś officyer piżmem się uperfumował,
Korun, polytyk, farbot, gwałt, perukę ukrygował,
Na fryzie kusoogonnym, bez usz munsztucznym Bucefałe*,
Spojnce robi, wyskakuje (?) owo nó statecznie cale,
A panna Kaśiuśia coraz okienkiem na niego wysira,
Gdy ledwie od upału gorącego nie zmiera,
Bo szlachta ukraińska i polacy stanu różnego
Z żonami, z dziećmi pusiło się do kraju więc własneo,
W nadzieje wojska (krom łuznych) kilkadziesiąt tysięcy.
Co żywo brało się w Ukrainę, jakby na pewnego,
Rotmistrz zaś węgierski, łanowy, zaciężnej piechoty,
Postawy gurniej z hukiem, fukiem wiedzie lud z swej ochoty,
Krzykliwymi szyposzami, szalamajami* podgrawany.
Muzyką radosną z żalem mieszanym uturkotany.
Owo zgola mnóstwo wojska straszno, piórno, buczno, guczno,
Samemu nieprzyjacielowi, patrząc się, było skuczno.
Tabor wielkości nieprzejrzany okiem, niezwyczajny:
Ryp, skrzyyp, de, cu, wiu, od siebie, k sobie głos nieprzesłuchany,
Stańku, Macku! Dalej, stój, dzierz, kieruj, zacinaj, kiewaj,
Bednarski, ślusarski, syn szewski, kusznierski, tędy się miewaj.
// (арк. 5) **Pod czas inter[regnum] 1648. Pilawecka bądź
plugawiecka.**
Ty, Szostaczku, sześciu myszek zmudów narabiaj wszystkimi!
Ty, Smółka, godź sworziowi z łekka, jeno koły krzywemi!
Ty, Popierdowski, raz w raz w gurę trzaskaj, łaskaj, przerywaj!
Ty, Strączku, dwójcem, a ty, Czopie, trojcem doiżdżaj, nie ziewaj!
Ty, Talabzdo, z wiatrem puść znaczek ku niemieckim od siebie!
A ty zaś, Walku, wprost wal ku hajduckim, nie będą bić ciebie!
Hur, hur, hur, a ta tu więc bestya w wojsku co ma robić,
Wywroć, wywroć z mostu z pantoflym rydwanikiem, chciej dobić.
Ho, ho w Ikwie namniej (?) spadł się sworzeń u (...) Kupida,
Tam do kąta w bok już go nie skuje w samej ptyczy skujbida,
Nie daj, nie daj się przerywac Dmiwasię, a ty Mikito,
Krop go cepem, a ja łepem z maznico, niech wie, jak zmyto.
A tak gdy ten rozruch wszelki po wojsku w ten raz panował,
A Łaszcz, jako strażnik koronny, pierwszą straż odprawował.

Stanął wprzód regimentarz pod Starym Konstantynowem
 I tam wszczęli morzyc niecheci tylko podjazdow lowem.
 Tym czasem nieprzyjaciela rwać wszczęli pod Pilawcy,
 Gdzie się bardzo trwożyli już kozackowie, zdrajcy,
 (A hetmani jeszcze na ten raz w poganskiej był niewoli)
 Tu zaś pod Konstantynowem czynili sobie powoli,
 A kiedy tego tydzień już się ku drugiemu brało,
 A do teo umorzenia niezgod tempo już się miało.
 Dla diffidency szedł czas darem i potrzebne godziny,
 Z pompą jeżdzą, wielomównie rzecz wiodą, aż też nowiny,
 Ze han z potęgą wszedł w Ukrainie, idzie ku Chmielowi,
 Dopirz łechi ciągną pod Pilawce ku gospodarzowi
 Zamku pilaweckiego, w ten raz i miasteczka sameo.
 Bo Chmiel tycz swoje założył tam i obozu swojego,
 Chcąc się rozprawić, niż przystąpią do niego poganie
 I mniej temu wierzać, mieli za pogłoskę jakąś udanie
 Dla czego jako to pod Pilawcy wszczęli grać, nadawać piłkę
 I już wsiadać dobra na grzbiety, karki kozackie chwilke.
 Łaszcz w pierwszym dukćie straży, wisząc tuż nad nieprzyjacielem,
 Natarł na nich mężnie, nasiękl, zrąbał, był przewodziecielem,
 I gdyby wojsko, nie ozwlocząc, pierwszym impetem nastąpiło,
Gdyż od każdego wojennika wiedz, że pierwszy się schwaliło,
 Pewnie by tych grzbietów i karków dobrze nadsiodłali,
 Albo też dobry kawecan na teo żrebca wkładali,
 Który długo nie wiedząc śily, do siebie nosił ciężary
 I bądź się pomykał czasem zrzucić, nie był bez przywary.
 // (арк. 5 зв.) **Pod czas inter[regnum] 1648. Pilawecka alias
 plugawiecka.**
 Ale jako otrzymał trochi cugłe popuszczone sobie,
 Bądź też z przepadnienia wedzidl wziął na kiel w swej probie,
 Zrzući z siebie, grzbiet swój wziął podawać złemu jezdcy
poganinowi
 I jeszcze na gorsze swe wszczął brykać ku swemu panowi.
 Oto jeszcze łechi folgując raczej rozumienia tego,
 Zeście kozacy upamietają z przewinienia swego.
 A owo rzecz niedobra trzymać za pazuchą gadzinę,

Bo się zagrzawszy, tym bardziej niesie zranienia przyczynę.
Postempują sobie z miłosierdziem, aż gdy w tym głowe twarde
Postrzegą i że w słowach nie masz prawdy, lecz raczej harde.
Wszczęli karki rzezać i nie szablą, lecz piłą pilali
I to zębata, z której więcej drobneo (?) stuku rzezali,
Aniżeli rządneho po brzuchach i głowach ich puku,
Skąd też i Chmiel nie kazal drażnić, czynić wielkio huku,
Tylko bawić, jako mogąc łechów, by ściągęli ordy:
«W ten czas, — (mowi) — przydziemy w pomyślne sobie kordy.
Nie tęsknicie sobie mołodcy hatłasy, aksamity,
Będzie to wasze wszystko, jeszcze będzie i sam łech bity,
Wiem to dobrze, że u onych w ręku nie szabla, lecz piła,
Poczekajcie trochi, krymska ordynka będzie im niemiła.
Oto łechi sami na siebie zębami zgrzytają,
Mam języka, sami z sobą sie na swe złe nie zgadzają.
Jeden przed drugim chce (Boga nie prosząc) ułapić sławę,
Nie w pokorze, ale w pychę, Bóg da, że mieć będą kawę».
A tak, gdy księcia Hieraemya ludzie stus strzymowali,
Mężnie sobie postępując, z kozactwem się uganiali.
Także drugie pułki, jedne ponad stawem stawali,
A drugie pewne poza staw się już poprzeprowowali.
Aż też han z potęgami srogiemi we stu tysięcy,
Przed którym orda zochocona przednia, a coraz więcej
Napada insperacie, powiatowych za stawem
Nasiekli, nastrzylali, nabrali, znieśli wilczym prawem.
A łechi, co chcieli dać odpór przez staw i swych ratować,
Wywarszy strzelbe, tonących swych tym bardziej wzięli psować.
Stąd orda nagnanych na głębią jak chce tyranizuje,
Zowąd co niedobito, nie dobrano, swoich kula żuje.
W też jeden murza będąc w niewoli u Koniempolsckieo*
Przed tym za życia, obwieszcza Aleksandra, syna jego,
Iż przestrzegam z swej przeciw tobie zdawna życziwości,
Ze w niewoli zażywałem łaski twej szczodrobliwości,
Hańskiej potędzie wielkiej, z Chmielem złączonej, nie wytrwacie,
Radzę miej się na pieczy, bo pewnie zaś będzie po kacie.

// (арк. 6) **Pod czas inter[regnum] 1648. Pilawecka alias plugawiecka.**

Skąd gdy z stanów jeden drugiemu łyst wskazał w sekrecie,
Strasna zimnica poczęła trapić każdego w namiocie,
Co to na sztuce, by strwożyć przeciwnych poganin czynił,
A tak łech między sobą jeszcze jeden drugiego winił.
Co postrzegszy, książę Ostroskie, którego dom był w sławie
Z przodków swych u ojczyzny i dla niej czynił wiele prawie,
Oddaje Hieraemyowi buławę Wisznioweckiemu.
Lecz ów nie chce (rzekł) «Było dać czasowi dawniejszemu,
Nie w ten raz, gdy do terminu przychodzim niedobrego».
Widząc to, panowie polscy i żołnierz coś nieszczęsnego,
Mieszając się wszczęli tym bardziej, z febry w gorączkę wrzuciło
Mężnych, Boga, ojczyzne, kochających już zwróciło
Na odwagę stawać się i bić się z nieprzyjacielem.
Drudzy zaś zachód słońca upatrowali sobie celem,
Bojąc się, żeby ta gorączka w luzną się nie zwróciła.
Gdy doktorów więc trudno, żeby się zaś nie zmieniła
(jakoż już niektórych trzymała się i zbytnie razila).
Stąd teźże nocy skryta dalej się jawną uczyniła
Z szmyrem, szumem po wojsku polskim tu, owdzie mieszanina.
Od głów samych do posładku, co żywo pan i drużyna,
Gdy jeszcze kozacy z zadnia ognia do ognia dodawali,
A ordy coraz z siłą większą bliżej się przysuwali,
Natura chcąc się ratować, gorączką w biegunkę krwawą*,
Wzad się zwraca, aż doktorowie w Lwowie napotym sprawa
Z księciem Wisznioweckim radzą tej rozerwanej niemocy
Dodać sercu złota, szukając go tu, owdzie, w dzień, w nocy,
Assekuracją dając imieniem Rzeczypospolitej,
Że bydz miało oddane na czas pewny znamienity.
A jako w swój czas łew gdy na kordyakę zachorował,
Tchórz, bądź w Paryżu nie był, za medyka się uzyrmował (?),
Gdzie zperfumowawszy serce łwie, zajęczym czypkem zodiał,
Aż z sercem drżącym kot, nie wiedząc gdzie się humor łwi już
podział.
Tak łech, drugi łew, w męstwie ponim polech bądź polach zwany,

Póki Bogu pokorny, poty nieprzyjaciel bijany.
Gdy inakaż zając (?) ze lwa, zamokrzył się, zaplugawił,
Ztąd plugawecką zwana, szczęśliw co wilk z psem nie dodławił.
Ztąd też ukraińskimi, zając polak zwany, stronami.
Co w sobie hardy, w polu siadał, a wzgure pryskał wąsami.
«Lachla, lachla» — podszczuwa Chmiel psy, z wilkami zbraconemi,
Idą pędem posczokem prętkim na kota zochocconemi.

// (арк. 6 зб.) **Pod czas inter[regnum] 1648. Pilawecka alias plugawiecka (?)**.

Gdy kot pierchnął do dom, myk do polskiego boru
I inszy wskacz (?) aż z zapachem bziwy sypią się jak z woru
Nie dość na tym, że im ogón skubion, co dali, to krótszy,
Aż się musiał padać brzuszek odęty, bądź raczej tłustszy.
Ale długo łapki lizać, zbywając łeknego ducha,
Co to narobiła wszego niezgodna zawierucha.
Z tego aż smrodu nie zrzkać u sławneo miasta Krakowa
I u Warszawy załedwie trochi wywietrzała głowa.
Lecz i w dalsze kraje już nuszki same tylko dla siebie
Mówili głowie, że wbliz harapu byliśmy dla ciebie
I bądź kto z daru Boskieo a z natury lwem mężnym z siebie
Musiał się w kota obrócić, a koń kawalerski w źrzebie.
Skladał się ku ziemi, zrozumiał pańskie powołanie,
Co się działo kulbace od pana, że się jemuż dostanie.
Nawet pułki, na strażach stojące, nie wiedzieli,
Aż nie rychło dowiedziawszy się, tąż druszką cieli
Ku Konstantynowu Staremu, o dwu mil będącemu.
A gdy srogi tłum cisnął się na most przeprawy ku niemu
Z jukami, na konie nabranemi, jako żołnierz gęsty,
Szlachcic nie szlachcic, owo stąd, zowąd cudzoziemiec częsty;
Pan nie pan, holota nie holota, luźny i co żywo,
Narzekając dla Boga, co się dzieje, a koždy wprost krzywo.
Inphanterya wszystka i municza z swym ciężarem,
Część się zmyka do Konstantynowa aż tym zawarem,
Gdy się pod różnym most zachwiany złamał wojennikiem,
Tam ginąć musiał widoczny lud już ze wszystkim niełykiem.
Ten tylko uszedł, co za Boską i Matki Jego ochroną

Został w ten raz tak zmieszany pod świętą taką obroną.
(Przeto w Kamieńcu Podolskim, gdy czart z obsesją pędzony,
Jak lechi uciekają, uchodzą, łycho (?) obrony
Mają z szerokiej przed Bogiem, jużby wszyscy zginęli,
Gdyby nie ta (krzyczał, wołał), jużby się gniew Boski mieli).
Bo jako jasne zorza ku świtanu się zapalili,
A oku pogańskiemu tacy zające się zjawili,
Tym bardziej, że psy wilcy gonią poszczokem dając kroje,
Widząc nad nadzieje lechów, iż mkną raczej w drogę swoje,
Nie opparszy się pod Starym Konstantynowem jak mieli
I lepsza była zrazu nad Sluczą rzeką, by zawzięli
W dobrym miejscu fortifikacja obozu swojego,
Badź się w sprawie pod Pilawcy, niż Chmiel poganina zło,
Aniż w trwodze się ratować bez porządku dobrego,
Co to nie mniej broiło interregnum bez pana swego.
// (арк. 7) **Pod czas inter[regnum] r. 1648. Koniec Pilaweckiej
alias plugawieckiej.**
Okrom ludzi wojskowych, luźnych, wozowych, co nabrali
Szlachty i szlachcianek, co w Ukrainie powracali,
Sam Bóg tylko zrachuje, do zlyczenia niepodobna,
Na kilkadziesiąt tysięcy tych, powieść, kto tam był, zgodna.
Gdyż wielkie tam wojsko polskie było, a tak strojne buczne,
Ze nie tylko od złota, srebra, lecz od kamieni drogich huczne
W strojach, wykwiatach, w dostatkach sadił się ten nad oweo,
Takie było zdanie wszech, że dojdą Kyowa samego.
Nie wykrzykujcie hardzie przed czasem panowie polacy,
Bez pomocy Bożej widzicie, że jesteście tacy.
Pokora przed Bogiem serca i męstwa zwykła dodawać,
Z niepodobnych niepodobnemu tryumfu zwykła ukrawać.
Wolno Bogu wziąć z gnoju a posadzić na księżcej ławie;
Ten o którym słyszeć nie było, aż wszemu światu w sławie.
Tobie cześć, chwała za wszystko, miłościwy Panie,
Za grzech to nasz te ludibrium stał dekret Twój i zdanie.
Słusznie pod Pilawcami Chmiel za Chmiel pilał polskie karki,
Imając i wodząc z rozkazania Boskiego za te warki.
Niezgod, pychi i wszelkich nieczystych niesprawiedliwości,

Matko Boża przyczyn się, daj pokutować za złości!
Bo kto stoi, może zwyczajnie i drugiego ratować,
Pogladając ostrożnie, jako sobie ma postępować.
Skąd wskazano, kto stoi, by nie upadł, niech patrzy pilnie,
Lecz kto usiedzie w grzech, aż się temu trzeba porwać śilnie,
Bąd[z] w lot przez środek męki Pańskiej w pokucie powstać może,
Do łezania nie dopuszczając odrzucić takie Boże.
Lecz kto już leży, wzięwszy nałóg do ustawicznej złości,
Tam strudna już opuścić, aż dziwnej Bożej opatrności.
Opatrz nas Boże, łaską taką, byśmy z grzechów powstali,
Iterum miles fugiens pugnabit nałóg nie brali.
Ałe się za Boga, ojczyzne mężnie zastawiali,
Przodków naszych w obronie kościołów świętych naśladowali.
Dzwigni niewolników, wtaż zmarłych i na wojnie pobitych
Przez wnetrności miłosierdzia Swego daj pociech obfitych!
Nie pomni na złości, użyż krte łaski grzesznikom sprośnym,
Płaczliwie wołamy, o Maria, z westchnieniem swym głośnym!
Przyczyn się, przyczyn z świętych huwcem i angelskim chorem,
Byśmy napotym Boga chwalili w niebie waszym torem.
// (арк. 7 зв.) Trafiło się też tych wojen, iż pan wielmożny,
zbyt chory,
Na nogi upadł, paedogre cierpiał, jak być może który.
Aliści kozacy, przypadszy na Wolyń niespodziewanie,
Wbliz Ostroga na księcia Ostrowskiego ludzie, w zaranie
Przegnawszy i przeczesawszy, wprost ku mieszkaniu temu,
Gdzie residency była kasztellanowi zacnemu,
Gdy ciężka przy bieżących kozakach stała się już trwoga,
Ze nie było obrony, tylko refugium do Boga.
Jaki taki w błoto w olszynę i w bor pobliz będący,
Nie tylko dworscy, lecz pani, panny tamże w czas gorący,
Co żywo skoczywszy, gdzie kto może, jak najprędzej uchodzi
Sługa, młodzian, chłopiec, hajduk, stangryt, kucharz tamże brodzi.
A pan się na krzesle wierci, żaden nie skor do niesienia,
Nie może się doprosić, dowołać pacholków imienia.
A tu widzi już poblizku sobie niezbytą zgage,
Gknie się zbyt, już tu znać przyjdzie (myśli) cierpieć krwawe flagę.

Bóg a strach dał snąć śile, iż drzące w kościoch nogi,
Przeskoczywszy wysokie i nie jedne już wprętcę progi,
Tamże błoto deptali, zająca wygnali z pod karcza,
Sus (?) zamiast sarny uczyniwszy, dąb, sosnia była już tarczą.
Jeśli Stadnicki od jedneo potrzebował zapłaty,
Gdy kazał taczkami robić, iż apetyt mu zwrócił w graty,
Słusznie i nieprzyjacielowi temu dobrze zapłacił,
Ze nogom zdrowie i chyzość potrzebną w ten raz zbracił.
Bo i napotym zdrów był, nosić się więcej już zakazał
I sam cud ten (?) Boski z przyczynie Mary głosić kazał.
Za co Onemu niech będzie cześć, chwała na wieki wieków,
Iz jest cudowny w sprawach wszelkich i w postępkach swych łeków.
Przez wnetrzości miłosierdzia Panie Tweo Boskiego
Wyzwol z mąk zmarłych, więźniów z niewoli, dla imienia Tweo.
// (арк. 8) **Pod czas inter[regnum] r. 1648. Po Pilaweckiej bądź
plug[awieckiej] w jeśieni.**
Zpód Pilawiec Chmiel z hanem ku Lwowu, napotym pod Zamoście
Ruszyli się, lecz wszystkim nie wdzięczni byli tacy goście.
Strach wielki, trwoga, fortece, miasta z gruntu wywracali,
Scinając, biorąc, pałac, w niewolą rzecz sroga zabirali.
Różneo stanu różnej płci mnóstwo rozmaitych (?) ludzi,
Nie jeden infulat w ten raz, senator, szlachcic krupy studzi,
Nie uszedł teo świecki człowiek godny, u ludzi wzięty,
Nie wydrwił się bogaty prawny z conceptem swoim nadęty.
Akumen figłów w kontrowersyach nieszło zaostzone,
Konstytucją sejmową, ani laudum stanowione.
Nie wykręcił się by ubogi frant śianem ani żartami,
Ani więc kugłarz wyprsnął się z omamionymi sztukami.
Nie wybiegał się duchowny, wziął meczeńska koronę.
Luboby chciał bydź wyznawcą, nie przyjęto w ochronie.
Modlitwa, pokora, proźba nie strzymała miłosierszia,
Raczej tylko Bóg, a przy śilnej obronie mocna twierdza.
Nie szli racye mądrego, niej theologiczne dyskursy,
Niej argument philozophiczny, tylko żelazne kursy;
Ani oratorskie pieszczone, w jedwab uwinione słowa,
Lecz musiała ciężki paroksyzm przyjąc strapiona głowa.

Ani muz poetyckich wiersze w składaniu slicznobrzmiące,
Ale po głowie, nosie, gębie, bi, zabi, słowa gorące.
Ens rationis praeter obiectuum nie miało inszeo esse,
Tylko wziąć w leb obuchem niezgryziony to węzeł sam przezwie.
A gdy przychodziło coraz do większej zwięzłej disputy,
Phisice piekł ogniem, męczył, dręczył, rwał skurnie kuty,
Aż methaphisice śpiewał o pieniądzach, srebrie, złocie,
By owe schował w ziemi, wodzie, skałe, w zamętym błocie.
A gdy jeszcze trafił na jedno rzymskiego uniata,
Tu przechodził w mistrzowskim rzemisle lubelskieo kata.
Umiał zażyc ormienina, by graeka, koźdeo kupca,
Niemca, włocho, francuza, misterny wstyd mienie szczupca.
Nie wytraktował się karaim, żyd, frant się nie nie wyspaczkował,
Błazen się nie błaznił, niej się szalbierz nie wyszałbierował.
Nie tylko sabasz musiał się spadać, przepomniał talmuta,
Jadł świnię, krzyżem się zegnał, krzest brał bez drugieo buta.
Ale i rusin sam w wirze wodnym pieknie przeplukany,
Bądź przy ogniu zarzystym, by zbyt surowizny przysmarzany,
Czasem też na powietrzu zdrowym na dębie przywieszony,
Prętko zaś odcięty, twierząc, że rusin lepszy przywiedzony.
// (арк. 8 зв.) **R. 1648. Po Pilaweckiej bądź plugaw[ieckiej].**
Więc i pop sam często się mylił, nawracając na wiare,
Był ten czas, że kyj, obuch musiał przyjmować za offiare.
Minister arianin został nie raz prawym nurkem,
Jeśli też nie tym, co musiał przypłacić dzwoistym (?) dzwunkem*.
Sama (...) bania złotego kruszca bogata zupa,
Szła na targ kozacki, aż z niej padała jajeczna krupa.
Nie było takie miasteczko, wieś, ani miejsce szczęśliwe,
Gdzie kozackie ręce nie byliby (...) ne nie mściwe.
A tak jescze do Lwowa coraz bliżej się przybirali
I okolo niego, obłęszy, radę z hanem zaczynali.
Ale Lwow od lwa idąc, (bądź sie zrazu strwozył) wspaniały,
Mężnie się stał i humor odważny ukazał już cały.
Przez armatę swą ogromną Chmiela i hana witali,
A dalej i wycieczkami nieprzyjaciela zrażali.
Co widząc, Chmiel z kozactwem wziął approszami się podkopywał

Tak rów na rówie, dołek na dołku kopiąc, podstępował.
Aż dalej wsunawszy się do bernardynek, wszczął już kadzić
Bernardynom i zamiast offiary jeszcze im wadzić.
A sam stanął w manastyrze na górze u Jura ruskiego
I ten do powzięcia Lwowa szukał skutku więc swojego.
Nie dość na tym, że w noc i w dzień swemi samopały
I wkoło Lwowa prawie szturmami osadziwszy, trzaskaly,
Ale wziął (?) zamek stary, aż z niego uchodzić musieli.
Lud srodze wielki i bądź z miasta ku bieżącym się mieli
Swym w posiłek, lecz poniekąd narażono i nadcięto.
A to że w zamku woda skompa była, w ten raz wyjęto.
Nie dość na tym, że jeszcze rur lwowskich się domaczywali,
Lubo nie w każdym miejscu, ale wiele rościnywali.
Skąd i woda we Lwowie ściśniona poniekąd już była,
Ze tłumem srogim się cisnęli, bądź że (?) kupna przechodziła.
Osobliwie ojców dominikanów studnia ratowała
I przez niektóre rury Bóg a Maria dodawała.
W też rady dobrej komendantowi na ten czas Lonskiemu,
I samemu Lwowi dobrze wkoło siebie chodzącemu.
Gdyz jako prętko postrzegli, że Chmiel chce bernardynów kusić,
Jako kret, ziemia idąc ku murom, a zaś potym duścić.
Tak prętką pomoc z posilkiem lepszym tam całe obrocili
I dar za dar oddając, jako mogli, tak im kurzyli.
Gdzie i bernardyn w szarym szczyre uwijał się kapturze,
Strzylając kozaków, a jeszcze patrząc coraz po rurze.
Ale gdy tego czas wielki tedy ja i ty, sąsiedzie,
Złożmy się, zatkajmy gębe, Bóg da, że nas nie przysiedzie.
Lepiej zbyć złego, gdy będziemy zdrowi, mniejsze u nas rzeczy,
A terazniejszy termin trzeba nam pilnie mieć na pieczy.
Jedno dajmy w srebrze, złocie, drugie w sukniach, materyach,
Bo tatarzyn a kozak w jednej sporze chodzą aż strach.
// (арк. 9) **Pod czas interregnum r. 1648. Po Pilaweckiej bądź
plug[awieckiej].**
Urwać, to im podaj darem, odeść z wielką by trudnością,
Aż ich zabiją, gdy sami tak (?) trącają z litością.
A tak gdy na kilkadziesiąt tysięcy wszeo nabrali,

Malmazya, winem, marcypany, cukry ucmoktali
Przedniejszy, a drudzy gorzalki zażyli farbowanej.
Ucichł Chmiel i han, srogi poganin, ukontentowany.
Przy ktorej konwersacy, gdy Ożga, co był napotym
Podkomorzym lwowskim, że się nie godzi, wszczął mowić o tym
Chmielowi, załedwie, wymłociony, do miasta uskrobał.
Więcej nie bywał u Chmiela, na bankiet, by go nie zzobał.
Ordy zaś niektóre pod czas teo obłężenia srodze
Z kozactwem pewnym w czambul chodzili zwolać końskiej nodze,
Aż po Wisłę i dalej wszierz, wzdłuż, już niezrachowanie,
Biorąc lud, wiążąc i gubiąc, Sam już zmiłuj się, nasz Panie!
Ztamtąd ku Zamościu się ruszywszy, z wojskami wprost idą,
Z wielkim strachem trwogą wszystkim Polski i chrześcian bidą.
W ten raz, króla nie mając, lechi, elekcyą mieć chcieli
I tak między kandydatami Kazimierza przyjęli.
Przeciw któremu książę Wisznioweckie się zasadził,
Z kryską swą i raczej Karola za pana wziąć radził,
Dając te racie, iż kto nie z blagosłowieństwa idzie,
Za grzechem nieszczęście nie rzkać ten, lecz i państwu ku bidzie.
(I stąd Karol nazawsze był księciu wielkim przyjacielem
I synowi usłał, bo tak się wyśpiem, jako sobie pościełem).
A (?) gdy się czas pewny zgodzić nie mógli (przecząc) na niego,
Chmiel i han z wojskami szedli już na wstępnie tego.
I stąd hłos był, że się ten dział progress z wiadomości państwa,
Ale się to nie obeszło bez krwi niewinnej tyraństwa.
Zaczym co prędzej polacy potwierdzają Kazimierza,
Prosząc, by słał do hana i Chmiela, szukając przymierza.
Który na ten czas doszedszy Zamościa, zbyt plondrowali
I całe dostać miasta teo, tak mocnego, siłowali.
Lecz książę Wisznioweckie spodziewając się tego,
Zostawił tam Konstantego Kossakowskiego,
Który będąc urody, męstwa, roztropności,
W czujności nie zaspiał, w rządzie dobrym i ostrożności,
Wprzód od Boga zaczął, na ubogich udzielał żywności.
Ludzie miał w paracie płacu, ku wszelkiej gotowości.
Ale Chmiel z kozakami, podszancowawszy się, tak ognia

Dawali w dzień, w noc ustawicznie (...) do dnia,
O południu, o północy i każdej miewać godziny,
Ze wiele już mowiło, iż będziem mieć swe przenośiny.

// (арк. 9 зв.) **Pod czas inter[regnum] r. 1648. Po Pilaweckiej
bądź plug[awieckiej].**

Jednak Kosakowski, komendant, pomodliwszy się Bogu,
Wszczął z swemi i znacznie nieprzyjacielskiego ścirać rogu.
Bito z armat, granaty rzucono, wycieczką rażono,
A z strzelby większej i mniejszej ustawicznie ważono
Przyszło do tego, gdy czas za czasem szedł takie godziny,
Ze się bardzo poczęli wadzić z takowej przyczyny.
Było tego tydzień, drugi, trzeciemu się dostało,
Aż przy głowie nosa, a przy gębie zęba nie dostawało.
Dopiro Chmiel rozmaitych w tym sposobów swych szuka,
Już się raz z litością odzywa, drugi z furią huka.
Już króla nowego w garści swej prawi i Rzeczpospolita,
Ale gdy widzi, że na swego nie trafił przyzwoitą,
Złodziejska moda, że nie może wskurać i sobie sprawić,
Sprobowałwszy ostatniej fortuny, wziął się z gniewu dławić
Z hanem, z pogańskim, a z swoim tak wiernym pobratymem,
Nie wiedząc, jak te rzecz skonczyć, zbyt pysznym zacząwszy czynem.
W ostatku już się upominali datku potrzebnego,
Ale i to ich nie potkało serc pysznych tego, owego.
A w tym wąż, a z onego smok wielki z paszczeką rozdartą
Na miasto i Polske się wskazują, by z różnych farb tarto.
Na niebieskim horyzoncie, skąd wielki już strach i trwoga,
Ale zaś w jednej godzinie co inszego jest u Boga.
Gdy się zwraca tenże smok na obuz Chmielnickiego,
Rozdziera gębe plugawą i na narod więc onego.
Co to wszystko działo nie bez sądu Boga skryteo,
Jak się potym wskazało, zrozumiesz z pisania dalszeo.

* * *

// (арк. 3) **Під час інтеррегnum року 1648 після Корсунської.**
...Під такий час і ще прийде, що дістанеться й казукові,
Заплачеш та застогнеш, що зичиш і поганинові.
Одразу виникло прислів'я: «Хміль на сім літ запалив світ».
Ця іскра, хоч і мала, нещасливо запалила його,
Іскра від іскри множачись, страшний вогонь розмножила,
Котрий, палаючи так багато років, ніяк не може згаснути.
Ти тільки Сам, наш Творець, будь милостивим, о могутній Боже!
А як справедливість, зійшовшись з миром, поцілувалися
Справедливості не маєш, з того часу нас покинули,
Не тільки внутрішній веселий спокій, але й правителі на світі,
Коли страх за страхом з тривогою нам постійною сплітаються.
Як пише у своїй книзі Радзивил: священник у захваті,
Славний своїми чеснотами, у котрого сам потім слухав месу
У Римі, при святій месі, тільки почувши про Польську Корону,
Гучно скрикнув: «О як Марія має Польщу у своїй обороні!».
Коли ж доля з вироку Божого за часів Сигізмунда Третього,
Впала під Гузовим* на короля, який воював з рокошанами.
Але від своїх же підданих мав початись найперший зародок
погибелі,

Врешті мав статись нещасний занепад від поганства.

// (арк. 3 зв.) **Під час інтеррегnum року 1648 після
Корсунської.**

Схопившись із престолу із святими патронами, Марія впала до
ніг Його,
Ублагала Його, щоб відклав (?) це до іншого часу (?).
Подібне ж було під час першої Хотинської війни* видіння на
небі,
Того, як Марія та святий Михаїл лехом стали в потребі.
Ублагай же і тепер, охоронителько, Матір наша,
Щоб цей вирок не був стверджений (...), щоб були нам хліб
і каша.

Упроси померлим та забитим вічного спочинку,
Звільнення в'язнів з неволі, повернення вигнанців,

Щоб ми могли хвалити ім'я твоє у втрачених костьолах
Душам померлих при святих месгах дати поміч (?)

// (арк. 4) Року 1648. Під час інтеррегнум восени
Пилявецька або ж плюгавецька.

З волі і поради Лещинського*, примаса важливого,
Архієпископа Речі Посполитої,
Йде велике військо проти цього ворога;
Регіментарем давши Домініка, князя Острозького.
Через це князь Ієремія Вишневецький не менш жалів,
Бо саме він витримав такого стусана від Хмеля, а не був
у милості,

Але його, будучого тоді на війні, тут обминули.
Бо і Лащ дивний, котрий був стражником коронним,
Був на послугах (?) князя Острозького з деяким оборонним.
Звідусіль з кварцяних, повітових, почали полки валом йти,
І під Старокостянтинів, та й під Пилявці мали дійти,
З такою пихою, ніби під Пилявцями їм доведеться грати
та бити м'яча.

А вигравши, тріумфувати, сідати на немилі хребти,
Не бажаючи зовсім втратити підданих, була про це мова,
Що проти турка добре, коли така буде голова.
Якщо вони такі горді, то не шаблею, але тупою пилою
Під Пилявцями пиляти шиї на їхні муки немило.
Тоді Хміль підступив безпосередньо під Пилявці.
А там збиралися всі війська на Хмеля, вже зрадника:
Князі світлі, панове вельможні, воєводи,
Горді каштеляни, генерали й старости.
Тут ясноблискуча з прапорцями на списках гусарія,
Тут панцерних сяюча і вражаюча зір кавалерія,
Тут мужній п'ятигорець, молдавська, валаська рота*,
Тут убрана по-персидські кизилбаська з калканом шовкового
дрота.

Цей леопардом, тигром, той вовчою шкурою опоясаний,
Той у ведмедячій страшній шкурі, вкритий різними килимами.
Цей по-гурецьки, по-арабськи, в угорській шапці, у дивному
вбранні сидить,

У золоті, сріблі, дорогоцінному камінні, не кажучи вже про мідь,
У московських перлах, золотих коронах, мереживах німецьких,
Також італійських, французьких, іспанських, шведських,
пруських і венеціанських.

Гусар у білих крилах, пір'ї кречета,
Орла, балабана, у дорогих китицях, сяйві (?) і пір'ї Фенікса.
Цей на прекрасному коні, богатир, гарцюючи, сидить,
Другий, несучи службу, порохом кадить.
Цей, вбравшись (?) по-черкеськи, у три дзвона парчі,
Здалека кланяючись, презентується своїй дамі.

// (арк. 4 зв.) **Під час інтеррегnum року 1648 Пилявецька або ж плюгавецька.**

Цей по-кримські, цей — по — ногайські, блазень же —
у власному вбранні.

Був також і добрий пахолок, що по — старопольські вбраний,
Ремінець та залізо, але кінь у нього добрий і зброя непогана,
Він Богу покірний, людям мужній, аби тільки люди не підвели.
Цей веселий довгим вусом щораз поморгує,
Той войовничо дивиться скося, великим носом посвистує;
Цей гордо у матірній мові (?) слів козаків шукає,
Цей же, ніби вже триумфатор, роздутою губою гукає,
Тут йдуть рейтари кінні з вороненою сталлю,
А тут веде інфантерія, солдатська матерія (?);
Товстий живіт, їдуть важно прекрасні полковники*,
«Марс, марш!», йдучи, кричать поважні офіцери;
Поважні капітани йдуть перед ескадронами та регіментами.
А за ними добра мисль солдатів змішана з бідною,
На барабанах — лоскот, дризгот, на фуярах — свист, писк, шум,
Один скаче, другий гасає, і так, і сяк різна справа,
Цей голодний, той холодний, дме у свищик, а ложку від пояса
зрізав,

У цього шабля, у того мішок виглядає з кишені,
У цього сукня пропала, у другого скриня впала,
У цього віз викрадено, дорога упряж забрана, делія* не ціла.
Гармата більша й менша, свою пашеку, ніби з'їсти хоче,
роззявила,

Хто їй трапиться на зуб, тому буде дуже немило,
Спокуси при своїй смерті, так думаю, що не побачить,
Хіба що по смерті, бо сам гук і шум поблизу очі затемнить.
Артилерійський же офіцер мускусом наперфумився,
У мереживах (?), політик, нафарбований (?), гвалт; перуку
приладнав,
На кучохвостому фризі, без вух, мундштучному Буцефалі*,
Синхронно (?) робить, вискакує (?), що цілком статечно,
А панна Касюся щораз оченятками на нього поглядає,
Хоч ледве не помирає від сонячної спеки.
Бо шляхта українська і поляки різного стану
З дружинами, з дітьми рушили до краю власного,
Покладаючи надію на військо, якого було (крім лужних)
кількадесят тисяч.
Всі наголо бралися йти в Україні, ніби й не маючи сумніву
в успіху.
Ротмістр же угорський, лановий, набраної піхоти,
Високого зросту з гуком та фуком веде військо по своїй охоті,
Під звуки крикливих шипошів та шаламаїв*;
Музикою радісною, змішаною з сумом, заколисаний.
Взагалі ж маса війська, страшно, пір'ясто, бучно, гучно,
Від одного їх виду ворогові було скучно.
Величезний табір, який не можна охопити оком, незвичайний:
Рип, скрип, «де», «цу», «вйо», «від себе», «до себе» —
неймовірний галас,
«Станку, Мацьку! Далі, стій, держи, керуй, починай, кивай,
Бондарський, слюсарський, син шевський, кушнірський там
ставай».

// (арк. 5) **Під час інтеррегnum року 1648 Пилявецька або ж
Плюгавецька.**
«Ти, Шостачку, за шістьох (?) тяжко грабуй всіх!
Ти, Смолка, злегка догоджай шворневі, хіба що кривими (!)!
Ти, Попердовський, раз у раз у гору тріскай, ляскай, переривай!
Ти, Стручку, удвох, а ти, Чопе, утрюх, доганяй, не зівай!
Ти, Талабздо, з вітром дай знати про себе німцям!

А ти, Вальку, вали безпосередньо до гайдуків, не будуть тебе
бити!»

«Гур, гур, гур, а ця, тут у війську, бестія, що має робити,
Виверни, виверни з мосту з пантофляним ридванком, прагни
добити.

Го, го, у Ікві не менш (?) впав шворінь у (...) Купідона,
Там, до ката, в бік вже його не скує в самій Птичі (?) скуйбіда,
Не дай, не дай перерватися Дмивусе, а ти, Микито,
Кропи його ціпом, а я краще з мазницею, хай знає, як буде
змити».

А так, коли цей великий безлад у війську тоді панував,
Лащ, як коронний стражник, відбував першу сторожу.
Регіментар став спочатку під Старим Костянтиновом
І там почали вбивати час тільки ловлею роз'їздів;
Тим часом ворога почали громити під Пилявцями,
Де вже дуже стривожилися козацькі-зрадники,
(А гетьмани ще були тоді у поганській неволі)
Тут же, під Костянтиновим, чинили собі поволі.
А коли вже так минув тиждень, бралося вже й на другий,
Минув час і для покінчення незгоди.
Через міжусобиці даремно пропадав час і потрібні години,
Помпезно їздять, багатослівно ведуть справи, аж тут новини,
Що хан з потугою вступив до України, йде до Хмеля,
А ляхи ще йдуть під Пилявці, до господаря
Пилявецького замку, а тоді — й самого містечка,
Бо Хміль поставив там свій бунчук (?) і свій табір;
Прагнучи розправитися раніше, ніж до нього приєднаються
погані,

Однак мало цьому вірячи, бо вважали цю вість за якусь чутку.
Тому вони почали грати під Пилявцями, бити м'яча
І вже добре всідати на хребти, на шиї козацькі.
Лащ у першому ешелоні сторожі, висячи тут же над ворогом,
Натиснув на них мужньо, насік, нарубав, був предводителем,
І якби військо, не відкладаючи, вдарило за першим разом,
Бо від кожного воїна знай, що перший удар найважливіший (?),
То напевно б вони добре осіддали ці хребти та шиї,

Або ж поклали б добре сідло обережно (?) на цього жеребця,
Котрий довго, не знаючи сили, до себе носив тягарі,
Які хоч і пробував часом скинути, не був без кари.
// (арк. 5 зв.) **Під час інтеррегнум року 1648 Пилявецька або
ж плюгавецька.**

Але як йому трохи попустили віжки,
Чи то спали йому вудила, став дибки,
Скинув з себе [вантаж], став давати свій хребет злому
наїзникові — поганину

І що гірше, став брикатися на свого пана.
А тут ще лехи, швидше попускаючи йому, сподіваючись,
Що козаки опам'ятаються і покаються у своїх провинах.
А взагалі погано тримати за пазухою гадюку,
Бо вона, зігрівшись, швидше вкусить.
Ляхи поводяться з милосердям, але впертість
Спостерегли і те, що у їхніх словах нема правди, лише гординя,
Тому почали шії різати, але не шаблею, а пилою пиляли,
Ще й щербатою, котрою швидше на дрібні (?) кавалки різали,
Ніж порядно по їхніх животах та головах били.
Тому й Хмель не наказував дратувати, чинити великого гуку,
А тільки якомога довше затримувати лехів, доки не надійдуть
орди

«Тоді, (каже), — настане добрий для нас час.
Не сумуйте, молодці, за атласами й оксамитом,
Все це буде ваше, буде й сам лех битий,
Я це знаю добре, що в них у руках не шабля, а пила.
Почекайте трохи, кримська ординка буде їм немила.
Ото лехи самі на себе скрегочуть зубами,
Маю «язика», що вони самі з собою не згоджуються, на свою
погибель.

Один перед другим хоче, (не просячи Бога), ухопити славу,
Не покірністю, але пихою, дасть Бог, що дістануть по шапці».
А так, коли вояки князя Єремії стримували стусани,
Мужньо чинили, з козацтвом билися.
Також інші полки, одні понад ставом ставали,
А інші поза став уже переправлялися.

Аж тут хан з жорстокими потугами у сто тисяч,
Перед очима хана передня орда із запалом все більше
Нападає відчайдушно, повітових жовнірів за ставом
Насікли, настріляли, набрали, розгромили вовчим правом.
А лехи, котрі хотіли дати відсіч і рятувати своїх через став,
Відкрили вогонь і цим своїм, що топились, ще більше
зашкодили.

Там орда тих, котрих загнала на глибоке, як хоче, тиранізує,
А там тих, що не добито, не добрано в неволю, бере своя куля.
Один мурза, будучи у неволі у Конецпольського*
Перед цим, ще за життя [батька], сповістив його сину
Олександру,
Що перестерігаю тебе із своєї давньої до тебе зичливості,
Бо у неволі користувався щедротами твоєї ласки,
Що ви не витримаєте великої ханської потуги, злученої
з Хмелем,

Тому раджу вам сидіти на печі, бо певно буде вам кінець.
// (арк. 6) **Під час інтеррегnum року 1648 Пилявецька або ж
плюгавецька.**

Тому, коли із станів один другому показував лист в секреті,
Страшна пропасниця почала бити кожного в наметі,
А ці хитрощі, щоб потривожити противників, поганин чинив,
А так ще більше лехи між собою порізвились, один другого
винив.

Що постерігши, князь Острозький, рід якого був у славі
З предків своїх у вітчизни і для неї вчинив багато,
Віддає Єремії Вишневецькому булаву.
Але той не захотів взяти, кажучи: «Було б дати її раніше,
Не тоді, коли доходить до поганого часу».
Польські панове і жовніри, бачачи, що насувається нещастя,
Ще більше почали мішатися, з лихоманки їх кинуло у гарячку.
Тих мужніх, котрі люблять Бога і вітчизну, вже повернуло
Відважно ставати й битися з ворогом.
Інші ж побачили свою мету на заході,
Боячись, щоб ця гарячка не обернулась у погану,
Коли важко знайти лікарів, щоб вона так не змінилась,

(як уже до деяких прилипла і надто нищила).
Тому цієї ж ночі прихована гарячка стала явною
З шерехом і шумом по польському війську, скрізь замішання,
Від найголовніших до останнього, все ним охоплено, і пан,
і дружина.

Коли козаки ще вдень вогню до вогню додавали,
А орди щораз із більшою силою ближче присувалися,
То прагнучи врятуватися, гарячка у криваву бігунку*
Обернулась; аж лікарі у Львові потім
З князем Вишневецьким радять у цій тяжкій немочі
Додати серцю золота, шукаючи його тут і там, вдень, вночі,
Даючи гарантію іменем Речі Посполитої,
Що це буде віддане у час певний, кращий.
А як у свій час лев, коли захворів на серце,
То тхір, хоч і не був у Парижі, але вбрався медиком.
Напарфумивши левине серце, у заячий очіпок (?) вдягнув.
Аж із дрижачим серцем кіт, не знати, куди й подівся левиний
дух.

Так само лех, як лев, за мужність [в полях] був прозваний
полах чи поляк,

Доки він є покірним Богу, доти й ворог буде битий.
Якщо ж інакше, то став з лева заєць, намочився й заплюгавився.
Тому й плюгавецькою прозвана ця битва, ще щастя, що вовк
із псом не догриз;

Тому й в українських сторонах зайцем прозвали поляка,
Що гордий собою, у полі сідав та догори підіймав вуса.
«Ляхля, ляхля» — під'юджує Хміль псів, що з вовками
побратались,

Йдуть галопом, натравлені, охочі напасти на kota.

// (арк. 6 зв.) **Під час інтеррегnum року 1648 Пилявецька або ж плюгавецька (?).**

Коли ж кіт втік до дому, микнувся до польського бору
І інші вскач з бузковим запахом сиплються як з мішка;
Мало того, що їм хвоста обскубано, чим більше, тим він
коротший,
Аж мусило спадати одутле чи швидше товсте, пузде

Довелося й довго лизати лапки, збуваючи переляку,
Якого наробила незгідна завірюха.
Від цього смороду тільки біля славного міста Кракова
І біля Варшави лише трохи провітрилась голова.
Але і в дальші краї вже ніжки тільки самі для себе
Казали голові, що вже близько від нас був гарапник
І будь хто з Божого дару і по природі бувши мужнім левом,
Мусив обернутися в kota, а кавалерійський кінь — у лоша.
Схилявся до землі, зрозумів панський намір,
Що діялося кульбаці від пана, те і йому ж дістанеться.
Навіть полки, що стояли на сторожі, не знали нічого,
А довідавшись, хоч і не зразу, тією ж доріжкою кинулися
До Старокостянтинова, що знаходився за дві милі.
А коли величезний натовп потиснувся на міст, щоб
переправитися до Старокостянтинова,
Нав'ючені коні, солдатська маса,
Шляхтич чи не шляхтич, взагалі звідси чи звідти повно іноземців,
Пан чи не пан, голота чи не голота, лужна челядь, всі, хто був,
Вся інфантерія, артилерія із своїм тягарем.
Частина тікає до Костянтинова аж під час цих чвар,
Тут від різних вояків обламався хиткий міст.
Там мусило загинути багато жовнірства.
Тільки той втік, що був під охороною Божою та Його Матері,
Той і залишився тоді живим, так змішаний, під такою святою
обороною.

(Однак у Кам'янці-Подільському, коли чорта скажено гнали,
Так і лехи втікають, мчать від лиха; оборону
Мають з широкої перед Богом, інакше усі б уже загинули,
Якби не ця (кричав, волав), уже б гнів Божий мали.)
Бо як ясна зоря на світанку запалала,
Поганському оку такі зайці з'явилися,
Тим більше, що пси, вовки гонять, дзвенять зброєю, даючи
шпори,
Бачачи, понад сподівання, що лехи тікають швидше своїм
шляхом,
Не затримуючись під Старокостянтиновом, як мали б.

Було б ліпше, якби стали зразу над рікою Случчю,
І у добромu місці фортифікували свій табір,
Або у битві під Пилявцями взяли гору раніше, ніж Хміль
дочекався злого поганина,
Ніж у тривозі рятуватися, без доброго ладу.
А це сталося не менш і через інтеррегнум, бо не було свого
короля.

// (арк. 7) **Під час інтеррегнум року 1648. Кінець
Пилявецької чи плюгавецької.**

Крім військових людей, лужних, фурманів, [вороги] набрали
Шляхти і шляхтянок, які повертались в Україну;
Сам Бог тільки порахує їх, бо неможливо [людині] порахувати,
Нараховують одностайно ті, хто там був, кількадесят тисяч.
А там же було таке велике польське військо, таке ладне й бучне,
Що не тільки від золота, срібла, але й від дорогоцінного
каміння гучне.

Одягом, пишністю, багатством один над другим прагнув
вивищитися,

Така була загальна думка, що лехи дійдуть до самого Києва.
Не кричіть гордо завчасу панове поляки,
Бо без помочі Божої ви бачите, які ви є.
Покора перед Богом звичайно додає духу і мужності,
З неможливих неможливий (?) тріумф укроїти.
Вільно Богу взяти з гною і посадити на княжій лаві;
Той, про кого не було чути, аж всьому світу в славі.
Тобі честь, хвала за все, милостивий Господи,
За наш гріх цей ганебний посміх стався над нами, це — Твій
вирок і присуд.

Слушно під Пилявцями Хміль за хміль пиляв польські шії,
Беручи й ведучи з волі Божої за ці сварки,
За незгоди, пиху і всякі нечисті несправедливості.
Матір Божа, заступись, дай спокутувати за злі вчинки!
Бо той, хто стоїть, може звичайно й іншого врятувати,
Поглядаючи обережно на те, як собі має чинити.
Звідси видно, що хто стоїть, то щоб він не впав, хай дивиться
уважно,

Але тому, хто сяде в гріх, треба сильно схопитися,
Бо він тут же, завдячуючи мукам Господнім, у покаянні встати
зможе,
Не бажаючи лежати [у гріху], відкине такі гріхи, Боже.
Але хто вже звик лежати, звик постійно бути у постійній злості,
Такому важко покинути гріх, хіба що завдяки дивному Божому
провидінню.
Обдаруй же нас, Боже, такою милістю, щоб ми встали чистими
від гріхів
Щоб другого разу вояки уникли такої битви, [поганих] звичок
не брали,
Але за Бога і вітчизну мужньо стояли,
Наших предків у обороні святих церков наслідували.
Визволь невільників, також дай мертвим і на війні забитим
З глибокого милосердя Свого велику втіху!
Не пам'ятай про злі вчинки, дай крихту милості мерзенним
грішникам!
Із сльозами волаємо, о Маріє, із зітханням своїм голосним,
Заступись, заступись із святим сонмом і ангельським хором,
Щоб ми потім хвалили Бога у небі, йдучи вашим шляхом.
// (арк. 7 зв.) Трапилось також під час цих війн, що один
вельможний пан, дуже хворий,
Захворів на ноги, потерпав від подагри, як буває.
Аж тут козаки, несподівано напавши на Волинь,
Поблизу Острога на людей князя Острозького, то на зорі,
Прогнавши і причесавши, пішли просто до того мешкання,
Де була резиденція значного каштеляна.
А коли від козаків, що мчали, сталася вже тяжка тривога,
Бо не було оборони, тільки прихисток у Бога,
Сякий — такий: в болоті, у вільшині і в борі, що стояв поблизу,
Туди не тільки двірські, але й пані, панни, там же в час гарячий,
І все, що живо, вскочили, і куди хто міг, тікає якнайшвидше,
Слуга, юнак, хлопець, гайдук, кучер, кухар там же бродить.
А пан на кріслі крутиться, жоден не квапиться його нести,
Він не може допроситися, докричатися до пахолків.
А тут бачить вже поблизу себе неймовірну згагу,

Надто йому гикається, тут вже, знати, прийдеться (думає)
терпіти кривавий прапор.
Бог, а видно й страх, дав силу, що ноги, які дрижали у костях,
Швидко перескочивши високі і, вже не одні, пороги,
Там же топтали болото, вигнали зайця з-під корча,
Стрибок замість сарни вчинивши, а дуб і сосна вже були йому
щитом.

Якщо Стадницький від одного вимагав сплати,
Коли наказав тачками робити, що апетит йому повернувся
в грати,

Слушно і цьому ворогові добре заплатив,
Що ногам здоров'я і хижість потрібну тоді відновив.
Бо і потім був здоровим, і заборонив себе вже носити
І сам наказав оголосити це чудо Боже із заступництва Марії.
За що Йому хай буде честь і хвала на віки вічні.
Що є чудесним лікарем у всіх справах і у вчинках Своїх.
З Твого Божественного глибокого милосердя, Господи,
Звільни від мук померлих, а в'язнів з неволі, задля Твого імені.
**// (арк. 8) Під час інтеррегnum року 1648 після Пилявецької
чи плюгавецької, пізно восени.**

З-під Пилявець Хміль з ханом до Львова, а потім під Замостя
Рушили, але всім невдячні були ці гості.
Страх великий, тривога, фортеці й міста з ґрунту вивертали,
Рубаючи, беручи, палячи, в неволю масу людей забирали.
Різного стану різної статі багато різних людей,
Тоді не один інфулат, сенатор, шляхтич крупи студив,
Не уникнув цього світський гідний у людей чоловік взятий,
Не вирвався й багатий правник із своїми високими ідеями.
Жало хитрощів, загострене у дискусіях, не допомгло,
Не допомгла й сеймова конституція сеймова, ні лаудум
ухвалене.

Не викрутився б тоді й убогий франт ні сіном, ні жартами,
Ні виприснув би й фокусник із своїми фокусами.
Не вирвалася б і духовна особа, прийняла б мученицький
вінець.

Хоча й хотів би змінити віру (?), не охоронило б його.

Молитва, покора, прохання не стримало й милосердя,
Швидше тільки Бог, а при сильній обороні міцна фортеця.
Не підходили й рації мудрого, тим більше теологічні дискурси,
Ні філософські аргументи, а тільки залізні курси;
Ані ораторські пещені та обгорнуті шовком слова,
Мусила тяжкий приступ лихоманки прийняти стурбована голова.
Не поетичних муз вірші в складанні гарнобринячі,
Але по голові, носі, губі, «бий», «забий», слова гарячі.
Заперечень проти розумінь (?) не було інших есе,
Тільки дістати обухом по лобі, то нерозв'язаний вузол сам
перерветься.

А коли доходило щораз до стислішого диспуту,
Фізик пік вогнем, мучив, катував, рвав кути шкіри,
Аж метафізик співав про гроші, срібло, золото,
Якщо їх сховав у землі, воді, скелі, у непрохідному болоті.
А коли ще натрапив на одного римського уніата,
То перевищив у майстерності люблінського ката.
Умів використати вірменина, хоч би й грека, кожного купця,
Німця, італійця, француза, майстерний сором, маєтність їх
зменщується (?).
Не зміг домовитися караїм, єврей, франт уже не виспався (?),
Блазень не блазнював, шалвір не вишалвірував;
Не тільки мусив не святкувати шабаш, забув і талмуд,
Їв свинину, хрестом хрестився, охрещувався босим на одну ногу.
І сам русин у водяному вирі був гарно скупаний,
Або ж при гарячому вогні, коли надто був пришмарований салом,
Часом його вішали на дубі на свіжому повітрі,
Швидко був стятий, твердячи, що русин кращим є, коли
підкопчений.

// (арк. 8 зв.) **Року 1648 після Пилявецької або ж
плюгавецької.**

Та й сам піп часто помилявся, навертаючи на віру,
Бо був такий час, що кий та обух він мусив приймати як офіру.
Пастор — аріанин не раз ставав справжнім водолазом,
Якщо ж не цим, то мусив приплачувати подвійним шматком
риби*.

Сама (...) баня золотого піску багата жупа,
Йшла на козацький торг, аж з неї падала ячна крупа.
Не було такого містечка, села, щасливого місця,
Куди б не досягли мстиві козацькі руки.
А так до Львова все ближче підступали
І близько нього, облігши, раду з ханом починали.
Але Львів, походячи від лева, (або ж зразу стривожився)
прекрасний,
Мужньо став до бою і вже виявив відважний дух.
Своєю величезною артилерією Хміль і хана вітали,
А далі і вилазками ворогу докучали.
Що бачачи, Хміль з козацтвом став підкопуватися апрошами,
Так рів на рові, яму на ямі копаючи, підступав.
Аж далі всунувшись до бернардинок, почав уже кадити
Бернардинам і замість офіри ще став їм шкодити.
Сам же став у монастирі на горі, у Юра руського,
І там до взяття Львова шукав доброго засобу свого.
Не досить того, що вночі і вдень своїми самопалами
Довкола Львова, із штурмами обложивши, стріляли,
Але взяли старий замок, що з нього мусило тікати
Дуже велике військо, і хоч з міста втікаючим мали
Дати своїм допомогу, але досить багато там було вбито
і порубано.
А у замку було мало води, яку тоді відрізали (?);
Мало того, львівських труб намацували,
І хоч не в кожному місці, але в багатьох їх розтинали,
Тому й води у Львові часом бракувало,
До неї величезним натовпом тиснулися, або ж купували.
Особливо ж отців домініканців криниця рятувала,
А через деякі труби Бог та Марія води додавали.
Також і добрі поради давали тодішньому комендантові
Лонському,
І самому Львову, добре довкола себе ходячому.
Бо як тільки він постеріг, що Хміль хоче спробувати бернардинів,
Ніби кріт, йдучи під землею до мурів, щоб потім душити,
Так туди швидко всю допомогу з ліпшими силами обернули

І дар за дар віддаючи, як могли, так їм давали чосу.
Де й бернардин щільно укривався у сірому каптурі каптурі,
Стріляючи козаків, ще й дивлячись раз у раз у підзорну трубу.
Але коли настав великий час [випробувань], то і я, і ти, сусіде,
Станемо разом, закриймо рота, дасть Бог, що нас не візьмуть (?).
Краще позбутися злого, коли будемо здорові, менше у нас
(поганих) справ,

А нинішній час нам треба пильно мати на печі.
Одне даймо сріблом, золотом, друге — сукнями, матеріями,
Бо татарин і козак разом ходять аж страх.

// (арк. 9) **Під час інтеррегнум року 1648 після Пилявецької
або плюгавецької.**

Хочуть забрати, а це їм подай даром, відійти було б для них
дуже важко,

Аж їх заб'ють, коли самі там (?) штовхаються з милістю.

А так, коли вони на кількадесят тисяч всього набрали,
Мальвазії, вина, марципанів, цукру насмокталися
Найголовніші, а інші напились горілки фарбованої,
Затих Хміль і хан, жорстокий поганин, задовольнившись.

При цих переговорах, коли Ожга, що був потім
Львівським підкоморієм, почав говорити Хмелеві, що так
не годиться,

То, побитий, ледве до міста втік.

Більше не бував у Хмеля на бенкетах, щоб той його не дзьобнув.

Орди ж деякі під час цієї облоги жорстоко

З певним козацтвом в чамбул ходили, даючи волю кінській нозі,
Аж по Віслу і далі, вздовж і впоперек, вже незліченну кількість
Беручи людей до неволі, в'язучи та гублячи, Сам вже
змилуйся, наш Господи!

Звідти вони, повернувши, на Замостя з військами просто йдуть,
З великим страхом тривога всій Польщі і християн біда.

Тоді, короля не маючи, лехи елекцію мати хотіли

І так з кандидатів Казимира прийняли.

Проти котрого виступив князь Вишневецький,

З своєю ризикою (?) і швидше Кароля радив взяти за пана,
Аргументуючи це тим, що хто йде без благословення,

Той за гріхи буде мати нещастя і державу поведе до біди.
(З цього часу і назавжди Кароль був князю великим приятелем
І його синові постелив, бо ми так виспимося, як собі постелемо).
Коли ж протягом певного часу не могли погодитися

(суперечками займаючись) на нього,

Хміль і хан з військами йшли вже на його сходження на трон.
І звідти була чутка, що цей їхній наступ був із згодою держави,
А це не обійшлося без пролиття невинної крові і тиранства.
Після чого поляки якнайшвидше підтверджують обрання

Казимира,

Прозячи, щоб він слав до хана і Хмеля, шукаючи перемир'я.
Котрий тоді дійшовши до Замостя, надто вже плюндрував
І силкувався цілком взяти це, таке міцне місто.

Але князь Вишневецький, передбачивши це,
Залишив там Костянтина Коссаківського,
Котрий будучи сповнений краси, мужності, розуму, енергії,
Не менш і пильним, добрим в урядуванні та обережності;
Насамперед він почав від Бога, бідним дав провіант,
Військо мав як на параді, на плацу, повністю готовим.
Але Хміль з козаками, підкопавшись шанцями, вогню
Давали вдень і вночі постійно (...) до дня,
В полудень, опівночі і майже кожної години,
Через це багато хто вже казав, що будемо звідси тікати.

// (арк. 9 зв.) **Під час інтеррегnum року 1648 після
Пилявецької або ж плюгавецької.**

Однак комендант Коссаківський, помолившись Богу,
Почав потужно із своїми притирати ворожого рогу.
Били з гармат, кидали гранати, завдавали шкоди вилазкою,
А з вогнепальної зброї, великої та малої, постійно стріляли.
Дійшло до того, що коли час за часом спливав такої години,
То завдавали дошкульних втрат з цієї причини.
Так минув тиждень, другий, ще й третьому дісталось,
Аж при голові носа, а при губі зуба [ворогу] не стало.
Тільки тоді Хміль різних своїх способів шукає,
Вже він одного разу з милістю, другий раз як фурія гукає.
Вже нового короля у своїй пригорщі, каже, маю і Річ Посполиту,

Але коли побачив, що не вийшло так, як йому хотілось,
Злодійською модою, що не може нічого вчинити,
Спробував щастя в останній раз, став з гніву душитися
З ханом поганським, із своїм вірним побратимом,
Не знаючи, як цю справу закінчити, надто пишним почавши
чином.

Врешті стали домагатися потрібної данини,
Але і це їх не спіткало, сердець пишних цього та іншого,
А тоді змій, а з нього дракон великий з пашекою роздертою
На місто й Польщу являється, ніби різними фарбами
намальовано,
На небесному горизонті, через що вже великий страх і тривога,
Але тут же щось інше є у Бога.
Бо цей же дракон обертається на табір Хмельницького,
Розкриває поганющу пашеку і на народ його.
А все це діялося не без невидимого суду Бога,
А як це потім стало явним, зрозумієш із нижче написаного...

«Ліхтарики» на маргінесах

Арк. 5

Pierwszy impet, gdy ma kto siły sto do wojowania chwalny.
Перший удар, коли хто має силу, добрий для воювання.

Арк. 5 зв.

Ten murza u pana krakowskiego ś. pamięci był w niewoli, przysłał
list do chorążego koronnego, syna onego.

Цей мурза у св. пам'яті пана краківського був у неволі; він
прислав листа до коронного хорунжого, його сина.

Арк. 6

We Lwowie książę Wisznioweckie dostaje pieniędzy.

У Львові князь Вишневецький дістає гроші.

Арк. 6 зв.

Rozgrom w dzień ś. Matheusza w porównanie dnia z nocą w samą
jesień.

Piechoty niektóre w Konstantynowie zaginęli przez miecz i taboru wiele z armatą, a drugie w polach piechoty od ord i kozactwa.

Kommunika jazdy mało zginęło, lecz się i tym dostało.

Niż Chmielnicki zemknął chana.

Розгром у день св. Матвія, у саме осіннє рівноденство дня
з ніччю.

Деякі піхотинці загинули у Костянтиніві від меча і багато з
табору з артилерією, а інші піхотинці в полях від орди й козацтва.

Кінноти мало загинуло, але й тим дісталось.

Раніше, ніж Хмельницький з'єднався з ханом.

Примітки:

Арк. 3

«Гузовим». — 6 липня 1607 р. під Гузовом, що у 20 км від Радома, відбулася генеральна битва між армією короля Речі Посполитої Сигізмунда III (панував у 1587–1632 рр.) і рокошанами, яка закінчилася перемогою королівських військ.

Арк. 3 зв.

«першої Хотинської війни». — Йдеться про Хотинську війну 1621 р., оскільки під другою Хотинською війною автор має на увазі описані нижче події 1673 р.

Арк. 4

«Лещинського». — Автор помиляється. Під час інтеррегnum (міжкоролів'я) 1648 р. примасом Речі Посполитої, тобто першим єпископом (архієпископом гнєзньським) і керуючим державою до обрання нового короля був Мацей Лубенський. Тільки після його смерті у 1652 р. примасом став Анджей Лещинський (помер у 1658 р.), який був також коронним підканцлером (1645–1650) та коронним канцлером (1650–1653).

«П'ятигорець, молдавська, валаська рота». — Різні роди війська Речі Посполитої, причому в першому з них основу первісно склали представники кавказьких народів (п'ятигорці), також румуни й молдавани (волохи). «П'ятигорці» у даному контексті — рід легкої кінноти.

Арк. 4 зв.

«оберстами». — Автор свідомо вживає німецьке слово (der Oberst, тобто полковник), щоб підкреслити різницю між польськими полковниками та полковниками з числа іноземних, переважно німецьких та голландських, найманих військ.

«делія». — Вид одягу.

«Буцефалі». — Буцефалом звався кінь Олександра Македонського. Тут цей образ має явно іронічне забарвлення, тим більше, що мова йде про «фриза» — породу коней з Фризії (Північна Німеччина), яка відзначалася більше силою, ніж швидкістю й красою.

«шипошів та шаламаїв». — Йдеться про музичні інструменти.

Арк. 5 зв.

«у Конєцпольського». — Йдеться про Станіслава Конєцпольського, польного гетьмана коронного (1618–1632) і великого гетьмана коронного (1632–1646), батька Олександра Конєцпольського, який був хорунжим великим коронним у 1641–1656 рр. і одним з регіментарів війська Речі Посполитої під час Пилявецької битви.

Арк. 6

Гра слів: «бігунка кривава» означає кривавий понос, дизентерію, водночас може розумітися як «кривавий біг», натякаючи на втечу від повстанців і орди.

Арк. 8 зв.

Гра слів витримана в дусі «чорного» гумору: йдеться про пастора-аріанина, який мав платити подвійним дзвінком або ж подвійним шматком риби, бо його топили повстанці і робили з нього водолаза.